

biometric parameters for a positive process of architectural design. Given anthropometry and anatomical structure of the body may combine features of structural mechanisms of central and noncentral compression, resulting gravitational conditions. Only such an approach to the process of architectural design will allow the functional and comfortable existence of a person.

To take into account objects of the environment their size, form, function in relation and consistency of the human module, anthropometric values, ergonomic expediency, functional modulation, gravitational subordination, earthly gravitation. All this is extremely important in the process of architectural design. To this it is necessary to add human existence not only in static conditions but also in conditions of dynamics and movement.

When designing architectural structures functionally, we constantly take into account the peculiarities of the reaction of the human body to the external processes of gravity and earthly gravitation. The entire design process is directly related to the reduction and minimization of energy costs in work and living. Creation of comfortable quantities subject to the anatomical structure of man and body module, the architect constantly adjusts these ergonomic features in space and time.

Considering the position and functional features of the human body's center of equilibrium, the architect must continually remember and correct the entire design process. In the evolutionary stage of development of construction and architecture, one must not forget who and for what this construction industry works - and this is a person with its nature. Of course, new creative achievements reinforced by scientific and technical techniques and technologies are very important, but given the presence of a living person.

Key words: balance, gravity, sacrum, balance, center of gravity of the body, architectural design, keeping the vertical position, functional and anthropometric combination.

УДК 72:929(477.54)

Кондратьєва О. В.,

o.kondratyeva@icloud.com, ORCID ID: 0000-0003-3442-3012,

Київський національний університет будівництва і архітектури

АРХИТЕКТОР-ХУДОЖНИК В.М. ПОКРОВСЬКИЙ – НОМО UNIVERSALIS ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ. ЛІТОПИС. ЧАСТИНА II

Анотація: підвищена значущість особистості – характерна риса будь-якої ренесансної епохи. Так і в жанрі культурного ренесансу початку ХХ століття на теренах України, «ренесансна людина» – homo universalis – стала основним

героєм-творцем. Генезу творчості архітектора-художника В.М. Покровського (1863–1924) докорінно осягнути можна лише відкриваючи його біографічні сторінки. Завдяки дослідженню архівних матеріалів друга частина статті вперше в історіографії вітчизняної архітектури висвітлює нові факти життєтворчості В.М. Покровського харківського періоду 1906–1924 років.

Ключові слова: творчість архітектора-художника В.М. Покровського, homo universalis, єпархіальний архітектор, Харків, культурний ренесанс початку ХХ століття.

*Продовження*³. Революційні події 1905 року у Царстві Польському спонукали В.М. Покровського залишити Варшаву і перебратися до Москви; там він деякий час працював архітектором межевої канцелярії. Але вже на початку жовтня 1905 року В.М. Покровський відвідує Харків, де саме тоді з'явилася можливість тимчасово обійняти посаду харківського єпархіального архітектора (у зв'язку з хворобою єпархіального архітектора В.Х. Немкіна). Так, від 25 жовтня 1905 року В.М. Покровський спочатку тимчасово, а з 1907 року вже постійно виконує обов'язки харківського єпархіального архітектора [1, 2].

Одним з першочергових обов'язків В.М. Покровського на новій посаді стало керівництво добудовою запроектованих В.Х. Немкіним церкви Казанської Божої Матері (1906–1912) [3], капітальною перебудовою Озерянської церкви (1901) [4] та реконструкцією Олександрівської церкви (зруйнована у 1950-ті рр.) у Харкові [5]. Втім, архітектор-художник перебував у постійному творчому пошуку. Прагнення втілювати нові формотвори спонукали його 30 січня 1908 року звернутися до Технічно-будівельного комітету при Міністерстві внутрішніх справ з проханням призначити його на посаду Харківського губернського інженера [1]. Однак прохання було відхилене, оскільки згідно зі статтею 27 Будівельного статуту від 1900 року архітектори-художники не мали права перебувати на посадах губернських інженерів [6].

Злет творчої енергії В.М. Покровського співпав із розквітом культурного ренесансу, який охопив Харків у 1905–1915 роки. Період перебування на посаді харківського єпархіального архітектора упродовж 1907–1918 років, можна вважати найрезультативнішим у його творчості. Проте архітектор-художник проектував не тільки муровані та дерев'яні храми, дзвіниці, але і громадські та житлові будівлі, які, сповнені поетичними смислами, відзначались

³ Кондратьєва О.В. Архітектор-художник В.М. Покровський – homo universalis початку ХХ століття. Літопис. Частина І. – Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Випуск 52. – К.: КНУБА, 2018. – С. 62–70.

архітектурним новаторством. Архітектурний здобуток архітектора-художника у царині цивільного будівництва вищевказаного періоду мав дивовижний розбіг: тільки у Харкові ним було запроєктовано якнайменше одинадцять житлових і дев'ять громадських будівель. Виконуючи приватні замовлення, В.М. Покровський співпрацював з архітекторами П.В. Величком і Л.Г. Леневицем.

Глибока професійна ерудиція, розмаїття інтересів та усвідомлення вирішальної ролі мистецтва в еволюції суспільства стали ґрунтовним засадами його активної позиції у культурному просторі Харкова 1907–1919 років: В.М. Покровський – організатор літературних вечорів, концертів, художньо-архітектурних виставок, учасник Харківського філармонійного товариства, член архітектурно-будівельного відділення Харківського технічного товариства [7]. Він неодноразово був членом журі архітектурних конкурсів. У 1914 році його обрали дійсним членом Харківського літературно-мистецького гуртка, який очолював відомий харківський художник, академік живопису С.І. Васильківський, а у 1915 році – членом редакційного комітету видання художньої збірки, присвяченої пам'яткам архітектури Харкова. Цього ж року В.М. Покровський підготував і видав альбом «Народні дома» для кооперативних товариств [8, 9]. Яскравою віхою в культурному житті тогочасного Харкова став літературно-художній салон у будинку Покровських під номером 79 по вулиці Чернишевській, де на другому поверсі мешкала сім'я: *«...стали появляться в нашем доме «знаменитости», певцы, скрипачи, пианисты, виолончелисты, местные и приезжие, а то и останавливались, жили некоторое время у нас»* [10]. Серед відвідувачів салону – друг сім'ї, поет і художник М.О. Волошин, художники В.М. Савін, М.А. Шаронов, архітектор М.Ф. Покорний, віолончеліст Е.Я. Белоусов, композитор, скрипаль-віртуоз, педагог, диригент і громадський діяч К.А. Горський, співачка К.Г. Арле-Тіц. Про гострий інтерес до найновіших технологічних досягнень свідчить членство архітектора-художника у Південно-російському автомобільному клубі 1911–1917 років [11].

Численні подорожі вплинули на становлення В.М. Покровського як архітектурознавця, так і архітектора-практика. Він вільно почувався в океані світової культури, був добре обізнаний не тільки з новітніми будівельними матеріалами та технологіями, а і світовими архітектурними тенденціями загалом: *«Для научения движения в области строительной техники и в искусстве в течении 22 лет с 1892 по 1914 г. ежегодно совершал путешествия за границу. Между прочим два раза был в Египте, где изучал Древнее Египетское и Арабское искусство, много раз был в Италии, посетил Афины и*

Константинополь. Во Франции и особенно в Германии посещал различные заводы по архитектурно-художественной индустрии» [12].

Бурхливі події 1917–1919 років, ліквідація Харківської духовної консисторії 1918 року [13] та остаточне встановлення радянської влади у Харкові наприкінці 1919 року спонукали В.М. Покровського залишити архітектурно-будівельну практику. Однак «постскрипtum» культурного ренесансу ще інерційно генерував мистецько-просвітницькі ініціативи. Так, у 1917 році В.М. Покровський був серед засновників «Союзу мистецтв» у Харкові, який ставив собі за мету об'єднати представників усіх видів мистецтв і пропагувати мистецтво у суспільство за допомогою друкованих матеріалів, загальнодоступних концертів, виставок, лекцій. Він проводив лекції-екскурсії пам'ятками архітектури Харкова [14]; організував концерти в художньому технікумі [15], а восени 1919 року читав лекції «Основи кам'яної конструкції» на вільному факультеті мистецтв, головою якого був професор Ф.І. Шміт [16].

У 1917–1918 роках спільно з академіком О.М. Бекетовим він працював у Споживчому товаристві Півдня Росії (СТПР) [7, 17]. Вочевидь, розчарування в жовтневій революції 1917 року спонукало архітектора-художника до політичної діяльності. У часи громадянської війни його обирають гласним до Харківської міської думи [18] – відновленого органу місцевого самоврядування Харкова в період контролю міста Добровольчою армією, – де він працював у листопаді та грудні 1919 року.

В умовах ідеологічного нововладдя В.М. Покровський віддав перевагу педагогічній діяльності: він був професором будівельного факультету Харківського технологічного інституту (1919–1922) [19] та професором архітектурного факультету Харківського художнього технікума (1921–1924) [12]. Саме за його ініціативи і був відкритий архітектурний факультет Харківського художнього технікума, згодом реорганізований в інститут [20]. Професор В.М. Покровський читав лекції з технології будівельних матеріалів, історії архітектури, композиції, орнаменту [12, 21]. Серед перших його учнів були Г.О. Яновицький (1897–1964), В.І. Пушкарьов (1900–1966), В.С. Андреев (1905–1988), І.Г. Таранов-Белозеров (1906–1979), які зробили вагомий внесок у розвиток архітектури радянської доби [20]. Отже, будучи серед засновників харківського архітектурного освітнього осередку, В.М. Покровський долучився до формування як практичних, так і теоретичних засад харківської архітектурної школи.

Життєвий шлях В.М. Покровського обірвався 4 квітня 1924 року у Харкові, в будинку під номером 90 по вулиці Мироносицькій [22]. У Бюро записів актів громадянського стану міських відділень Управління НКВС УРСР по Харківській області є запис про те, що причиною смерті відомого

архітектора стало запалення нирок. Оскільки нова влада не дозволила дружині вивезти хворого чоловіка за кордон на лікування, він залишився без необхідної медичної допомоги; ця смерть не може вважатися банальною і обумовленою звичайною хворобою. В.М. Покровського було поховано на найвідомішому некрополі Харкова – Іоано-Усікновенському (Першому міському) кладовищі. Оскільки у 1970-х роках цвинтар ліквідували для розбудови Молодіжного парку, прах відомих харків'ян перенесли на Тринадцяте міське кладовище Харкова (вул. Пушкінська, 108). Могила В.М. Покровського є пам'яткою історії Харкова місцевого значення за охоронним номером 2474/8.

Загалом життєтворчість архітектора-художника В.М. Покровського хронологічно розкладається на своєрідний квадриптих: період становлення 1863–1888 років, перший харківський період 1888–1891 років, варшавський період 1891–1905 років і другий харківський період 1906–1924 років. Амплітуда його діяльності визначається надзвичайною широтою: архітектор-художник, реставратор, керівник численних будівельних проєктів, дизайнер (декоратор), педагог, просвітник, громадський діяч. Професор культурології Московського державного університету К.С. Федоріва в історично-літературній праці зазначила, що він «... был в самом прямом значении этого слова выдающимся человеком, огромного таланта, великой и широкой души и жертвенности, труженик и просветитель. Чеховский «доктор Дымов» своего рода. В зрелые годы обликом, дышавшим умом, благородством и скромным изяществом: с большим светлым и ясным лбом, аккуратной бородкой, в пенсне, с элегантной тростью, – как будто реализовал хрестоматийный облик профессора-интеллекта из разночинцев» [10]. В.М. Покровському був притаманний потяг до творчої еволюції, що вивів його на вершину *homo universalis* епохи культурного ренесансу на теренах України початку ХХ століття.

Література

1. Російський державний історичний архів (РДІА), ф. 1293, оп. 140, од. зб. 16, арк. 1., 1 зв.
2. *Парамонов А.Ф.* В.Н. Покровский – епархиальный архитектор варшавско-холмской и харьковской епархий // АСС № 1 – Харьков, 2007. – С. 8–11.
3. *Лейбфрейд А.Ю.* Владимир Николаевич Покровский // Круг. – 1995. – № 3. – С. 14–15.
4. *Лизан И., Новгородов В.Е., Лейбрейд А.Ю., Денисенко О.И.* Трехсвятительская церковь в Харькове. – Харьков: 1999. – С. 26.
5. *Лейбфрейд А.Ю.* Зодчие православных храмов Харькова. Науково-теоретичні здобутки Слобідської України: філософія, релігія, культура. Збірник наукових статей за

матеріалами Міжнародної наукової конференції 22–23 листопада 2000 р. у м. Харкові. – Х.: 2000. – С. 151–154.

6. РДА, ф. 1293, оп. 140, од. зб. 16, арк. 3.
7. Тимофієнко В.Г. Зодчі України кінця XVIII – початку XX століть. Біографічний довідник. – К.: НДІТІАМ, 1999. – С. 307–309.
8. Розвадовський Л.Е. Архитектор Владимир Николаевич Покровский // Ватерпас. – 1995. – № 1 (жовтень). – С. 42–45.
9. Лаврентьев И.Н. Харьковские мелодии Покровского // Слобода. – 2002. – 9 января.
10. Федорова Е.С. Как в капле дождя. – М.: Лабиринт, 2011. – С. 175–176.
11. Григорьев Д. – электрон. текст. дан. – Х.: ХГНБ, 2014. Режим доступа: doste.ru/doc. 10 червня 2018 р.
12. Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. Р–820, оп. 1, од. зб. 1294.
13. Государственный архив Харьковской области: путеводитель / сост. М.Н. Адамская и др.; ответств. ред. П. П. Гудзенко. – С. 59.
14. Новая Россия. Харьковская ежедневная газета. № 139 – 3 ноября 1919 г. – С. 3.
15. Яськов В.Г. Борис Косарев о Велимире Хлебникове в Харькове летом 1919 года. На правах рукопису. Режим доступа: <https://ka2.ru/hadisy/jaskov.html>. 10 червня 2018 р.
16. Летопись. Вольный факультет искусств // Театральный курьер, № 7, 8–10 октября 1919 г. – С. 3.
17. Лейбфрейд А.Ю. Епархиальный архитектор В.Н. Покровский. Научно-теоретичні здобутки Слобідської України: філософія, релігія, культура. – Х.: 1999. – С. 25–28.
18. Новая Россия. Харьковская ежедневная газета. № 147 – 13 ноября 1919 г. – С. 3.
19. ДАХО, ф. Р–169, оп.1, од. зб. 101.
20. Лаврентьев И., Розвадовський Л. Творче кредо професора Покровського // Вечір. Харків – 31 грудня 1979.
21. ДАХО, ф. Р–820, оп. 1, од. зб. 336.
22. ДАХО, ф. Р–6532, оп. 21, спр. 250, арк. 21.

Аннотация

Кондратьева О.В., Киевский национальный университет строительства и архитектуры.

Архитектор-художник В. Н. Покровский – homo universalis начала XX века. Летопись. Часть II.

Повышенная значимость личности – характерная черта любой ренессансной эпохи. Так и в жанре культурного ренессанса начала XX века в Украине, «ренессансный человек» – *homo universalis* – стал основным героем-творцом. Генезис творчества архитектора-художника В.М. Покровского возможно глубинно осознать лишь открывая его биографические страницы. На основании исследования архивных материалов вторая часть статьи освещает

новые факты жизнетворчества архитектора-художника харьковского периода 1906–1924 годов.

Ключевые слова: творчество архитектора-художника В.М. Покровского, homo universalis, епархиальный архитектор, Харьков, культурный ренессанс начала XX века.

Annotation

Kondratyeva O.V. Department of Architecture Foundation and Architectural Design Kyiv National University of Construction and Architecture.

Architect and artist Volodymyr Pokrovsky – Homo universalis of the early 20th century. Chronicle. Part II.

Increased significance of personality has been a distinctive feature of any renaissance epoch. Similarly, in the cultural renaissance of the early twentieth century in Ukraine, the Renaissance man – *homo universalis* – became the main hero-creator. Volodymyr Pokrovsky (1863–1924) was a prominent architect and artist, professor, pianist, politician and a civil activist, who left a significant and diverse legacy in Ukraine. By analysing archival sources, this article reveals new materials on his multifaceted life and work in Kharkiv from 1906 until 1924.

The decade of 1905–1915 marked heyday of architecture in Kharkiv, the fourth largest city in the former Russian Empire at that time. Although holding a position of the Kharkiv diocesan architect from 1905 until 1918 and designing mostly the religious edifices for the parishes of the Kharkiv Province (currently Kharkiv, Sumy and northern part of Luhansk oblasts in Ukraine), Pokrovsky faced more complex tasks – he designed numerous non-ecclesiastical buildings: residential, administrative, educational and cultural. The buildings of the 1910s chronicle his virtuoso skills, which he developed over time. From 1892 until 1914, Pokrovsky extensively travelled around Western Europe, with a number of visits to Italy. These trips strengthened his knowledge and enabled him to establish contacts with construction factories in Germany and France. In Kharkiv, Pokrovsky's social commitment was genuine and led him and his wife Anna Pokrovska, née Vyrubova, to open a salon and form friendships with artists, poets, composers and musicians, philosophers and politicians at the time. Poetry readings, philosophical and theosophical discussions, musical performances and political debates were frequently held at the Pokrovsky's salon. Furthermore, his range of activities expanded to include painting, drawing, piano playing, organising literary, musical and art public events, publishing books, teaching and lately politics. His expertise spanned a number of subject areas that his personality could be regarded as *homo universalis* of the early twentieth century.

Key words: legacy of Volodymyr Pokrovsky, homo universalis, diocesan architect, Kharkiv, cultural renaissance of the early twentieth century.